

Ірина ДОВЖЕНКО

ПРИНЦИП МОНТАЖНОЇ ПОБУДОВИ "ТІНЕЙ ЗАБУТИХ ПРЕДКВ"

заборонена
школа

С.Параджанов не випадково звернувся до повісті М.Коцюбинського "Тіні забутих предків" - він у цьому літературному творі побачив можливість увійти в той кінематограф "високої культури, смаку, витримки" (1), до якого прагнув довгий час. Він відчув форму, яка була б адекватна літературному творові й передавала національну самобутність українського народу. Так виникла спочатку в уяві режисера, а потім у фільмі незвична, на перший погляд, уривчаста і фрагментарна, новелістична монтажно-ритмічна форма фільму. Вона нагадувала чотирнадцятискладовий вірш або коломийку, дуже поширену на Західній Україні.

На екрані - крупний план хлопчика. Іванко стоїть, прислухаючись до стукоту сокири. Десь вдалині його старший брат Олекса рубає дерева.

- Олексо! - кличе Іванко і біжить лісом на звук сокири.

Рухається камера, і ми біжимо разом з Іванком.

- Олексо! Чуєш? - знов гукає хлопчик (загальний план). Але ніхто йому не відповідає. Він зупиняється на хвилину, дістає з торбинки, що висить у нього за плечима, хлібину, показує її комусь, знову кличе:

- Олексо, іди обідати! - і рушає далі.

- Біжи, Іванку, біжи! - раптом вигукує Олекса (крупний план).

Не встиг нічого збагнути маленький Іванко, а вже на нього із страшним скрипом "рушила" підрублена братом величезна смерека (ПНР від загального плану до крупного). Старший брат ледве встиг відштовхнути Іванка у бік, подалі від падаючого дерева, але, рятуючи його, гине сам під тяжким стовбуром.

Переляканий Іванко висмикує свою руку з руки вмираючого брата, який лежить горілиць, придавлений смерекою (загальний план), і біжить лісом. На якусь мить ми втрачаємо його з поля зору (він виходить з кадру). Але камера панорамує і підхоплює рух хлопчика (загальний план), який біжить вниз по засніженому схилу. Провалюючись і в'язнучи у глибоких снігових заметах, хлопчик падає, потім підводиться і знову невпинно рухається вперед...

За допомогою рухомої камери, яка робить глядача співучасником події, побудови монтажного ряду режисер дає зрозуміти, що мова піде саме про цього хлопчика, про його долю. Що побачимо ми все очима Іванка - "поета, який втратив музу і був приречений жити не розуміючи і незрозумілим" (2). Через сприйняття Іванка ми зможемо відчути красу і велич карпатського краю, з його широкими полонинами, високими задумливими смереками, стрімкими гірськими потоками. "Ми навмисно віддалися матеріалу, його ритмові і стилю, щоб література, історія, етнографія, філософія з'єдналися у єдиний кінематографічний образ" (3), - писав С.Параджанов. І це вдалося авторові.

Використовуючи у фільмі художній прийом, названий П.П.Пазоліні "не суто прямою суб'єктивністю", С.Параджанов створює дивну поетичну стрічку, в якій дія розгортається від імені персонажа, "за допомогою абсолютної інтеріоризації його внутрішньої асоціативної системи" (4). Перевтілюючись у свого персонажа, режисер не лише подає через нього низку подій. Він емоційно зображує навколишній світ, передаючи ритмічний малюнок його пісень, голосів трембіт, що їх чув хлопчик від самого народження. Так виникає монтажно-ритмічна побудова фільму. Вона складається з епізодів-новел, які відображають основні моменти життя головного героя: двох епізодів, з яких починається фільм, - смерть брата Олекси та смерть батька (не мають назви), і ще одинадцяти епізодів: "Іванко та Марічка", "Полонина", "Самотність", "Іван та Палагна", "Будні", "Свята", "Завтра весна", "Гроза", "Корчма", "Смерть Івана", "Пієта". Перші два епізоди розмежовуються титрами, які утворюють певний монтажний блок, який можна вважати ще одним епізодом фільму. Кожний епізод-новела має свій особливий монтажно-ритмічний малюнок, який відтворює ритміку українського народно-пісенного віршування.

Таким чином фільм складається з 14 епізодів, як з 14 складів одного ряду коломийкового вірша (4 + 4 + 6).

О.М.Фрейденберг у статті "Система літературного сюжету" звертає увагу на можливість двох підходів у розгляді еволюції літературного сюжету і його системи. Вона відзначає можливість "формального дослідження думки або її продукту" і семантичного, змістовного, що виникає під час стеження "за побудовою думки або її продукту" і означає "рухатися за їх змістом" (5). Таку можливість дає нам зіставлення двох текстів - фільму і повісті.

Почнемо з літературного першоджерела. "Коли б я хоч трохи переніс на папір колорит Гуцульщини і запах Карпат, - писав М.Коцюбинський у листі від 4 листопада 1911 року до М.Могиллянського, - то й з того був би задоволений" (6). Такий підхід багато в чому визначив образну систему повісті та її стиль, який проявляється в усьому: в конструкції повісті і фрази, в принципах побудови характерів-образів, манері розповіді, у постановці й вирішенні вічних людських парадигм: кохання і страждання, життя і смерті.

Поряд з живими людьми у повісті діють нявки, лісові духи, Чугайстер, щезник, чарівники, відьми, які так само впливають на долю людей, як і реальні люди. Згадаймо, нявка під виглядом Марічки заманила Івана в провалля, хоч він і розумів, що то лише ілюзії. Отже, потойбічні сили добра і зла, що існують в уяві Іванка-поета, але діють як реальні персонажі, теж не можуть, як і люди, вийти з цієї вічної коломийкової веремії.

Важко знайти в українській літературі твір, де б повнокровніше, образніше був показаний первісний погляд українця, ще не позначений глибоким впливом привнесеної християнської релігії, показаний в поетичних образах з глибоким розумінням українського характеру, його ментальності. Завдяки чому це досягається?

Відповідь криється у композиційній побудові твору. М.Коцюбинський вибудовує твір за принципом коломийки. В цьому переконують і формальні ознаки - повість складається з 14 розділів (як фільм з 14 епізодів), що відповідають 14-ти складовій побудові коломийкового вірша. Коломийка, як її трактує українська енциклопедія, - це ще й український народний танок гуцулів, основною фігурою якого є замкнуте коло, як замкнутий цикл людського життя - народження, кохання, розлука, смерть. У повісті М.Коцюбинського (і у фільмі С.Параджанова) саме така композиційна побудова: народження-дитинство Іванка, любов до Марічки, яка нерозривно пов'язана з піснею, розлука і смерть.

Спроба віднайти спільне в обох художніх творах, їхні спільні риси підтверджують гіпотезу, що фільм "Тіні забутих предків" у своїй монтажно-ритмічній композиції відтворює ритміку українського народно-пісенного віршування, а саме - коломийкового вірша.

Обсяг статті не дозволяє торкнутися розбіжностей, що існують у фільмі і повісті, аналізу побудови епізодів фільму. І все ж, навіть стислий аналіз загальної композиції "Тіней забутих предків" дає уяву про те, що обрано саме таку, а не іншу монтажну організацію матеріалу свідомо. Це ще раз підтверджує, що фільм став етапом у творчості режисера, оскільки опанування українським національним матеріалом сприяло становленню його власного, індивідуального стилю. Поява фільму стала подією усього українського кінематографу.

1.Параджанов С. Вечное движение//Искусство кино, 1966, № 1.

2.Там же.

3.Там же.

4.Пазоліні П.П. Поэтическое кино//В кн.: Строение фильма. - М.: Радуга, 1985.

5.Фрейденберг О.М. Система литературного сюжета// В кн.: Монтаж: Литература. Искусство. Театр. Кино. - М.: Наука, 1988.

6.Коцюбинський М. Твори в 7-ми томах. Т.7. - К.:Наукова думка, 1975.